

КАРПАТИ

Людина

Етнос

Цивілізація

1
2009

Івано-Франківська обласна рада
Івано-Франківська обласна державна адміністрація
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії, етнології і археології Карпат

Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ : Плай, 2009. – Вип. 1. – 255 с.

The Carpathians: populace, ethnos, civilization. – Ivano-Frankivsk : Play, 2009. – Vol. 1. – 255 p.

Головний редактор Микола Кугутяк (м. Івано-Франківськ)
Відповідальний секретар Оксана Баран (м. Івано-Франківськ)

Редакційна колегія:
Володимир Баран (м. Київ)
Володимир Грабовешський (м. Івано-Франківськ)
Олег Жерноклєв (м. Івано-Франківськ)
Роман Кирчів (м. Львів)
Георгій Кожолянко (м. Чернівці)
Олександр Майоров (м. Санкт-Петербург,
Російська Федерація)
Степан Макарчук (м. Львів)
Василь Марчук (м. Івано-Франківськ)
Антоанета Олтяну (м. Бухарест, Румунія)
Степан Павлюк (м. Львів)
Михайло Паньків (м. Івано-Франківськ)
Борис Савчук (м. Івано-Франківськ)
Ганна Скрипник (м. Київ)
Петро Сіреджук (м. Львів)
Богдан Томенчук (м. Івано-Франківськ)
Марта Фонт (м. Печ, Угорщина)
Петро Федорчак (м. Івано-Франківськ)

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 7 від 3 березня 2009 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації (серія КВ № 15084–3656Р від 7 квітня 2009 р.)

На обкладинці фото з Тернишорського святилища

**СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ**

УДК 94 (477)+(439)
ББК 63.3-6

Мирослав Волощук
(м. Івано-Франківськ, Україна)

КОРОЛЬ ЕНДРЕ II – КНЯЗІ ІГОРЕВИЧІ ГАЛИЦЬКІ (ЧЕРНІГІВСЬКІ): ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН (1208–1209 рр.)

У статті розкрито особливості історичного розвитку Галичини початку XIII ст. У полі зору автора перебуває період від літа 1209 – до червня 1210 рр., тобто час другого "галицького правління" князів із династії Ігоревичів, яке супроводжувалося поглибленням внутрішньополітичних протиріч із місцевою знаттю та міждинастичних проблем з угорським монархом Ендре II.

Ключові слова: Ігоревичі, король Ендре II, Галичина, внутрішньополітичні протиріччя, міждинастичні відносини.

Історичні особливості розвитку Галичини кінця XII – першої половини XIII ст. відзначаються складними конфліктами за вплив у Верхньому й Середньому Подністров'ї, де серед найактивніших учасників фігурують представники східнослов'янських князівських династій, польські князі, а також угорські королі з династії Арпадів (895–1301 рр.). Останні, перебуваючи в дуже тісних різнопланових зв'язках із місцевим боярством, а також задекларувавши свої домагання до спадку Ростиславовичів не тільки в 1188–1190 рр., але й після смерті Романа Мстиславовича волинського (19 червня 1205 р.) рядом важливих дипломатичних угод (Сяноцька – серпень 1205 р.^{*}, Володимиро-Волинська – червень 1206 р.), зуміли добитися визнання за собою титулу *Galitiae, Lodomeriae Rex*¹ як мінімум від галицької знаті та вдови Анни з неповнолітніми Романовичами.

Проте інші руські князі, зокрема, чернігівські Ольговичі були проти такого вирішення питання престолонаслідування, маючи власні дуже вагомні династичні претензії до Галича. Суперечка зацікавлених сторін була вирішена в передмісті Володимира-Волинського не раніше червня 1206 р. шляхом проведення непростих переговорів, де, судячи з літописної інформації, ключову роль відігравав угорський монарх Ендре II (*Andreas, Андрѣи* 1205–1235 рр.). При загальній згоді вакантний престол зайняв Володимир Ігоревич – один із найреальніших кандидатів. Оскільки дана подія відбулася при прямій участі Арпадів і наближених до них бояр Кормильчичів², ми вважаємо доречним припустити можливість деякої залежності нового князя від угорського монарха.

Вірогідність такого статусу відносно Ендре протягом першої половини 1207 – осені 1208 рр. майже зі стовідсотковою вірогідністю, як ми вважаємо, можна встановити при аналізі відносин із королем молодшого брата Володимира – Романа. Дивні обставини полонення останнього "в бани мьощася..."³ трансільванським воєводою Бенедиктом (осінь 1208 р.), на наш погляд, можуть сприйматися не інакше, як поява в Галичині військ сюзерена, про що васал знав, але не передбачав ніяких неприємностей принаймні для себе.

* Причини укладення Сяноцького договору та його головні умови є значною мірою загадковими й трактованими в літературі, на наш погляд, доволі однобоко. Ми вважаємо, що наприкінці літа 1205 р. удова Романа Анна виїхала до тогочасного угорського міста Сянок, де під час зустрічі з Арпадами фактично визнала головним сюзереном галицько-волинських земель короля Ендре. Невідомо, який особистісний статус щодо угорського монарха зберігала вона сама, однак зрозуміло, що стосовно Данила й Василька король ставав опікуном із можливим розширенням сюзеренних прав після досягнення цими 14-річного віку. Інакше пояснити миттєву появу в титулі Ендре II приставки *Galitiae, Lodomeriae Rex* досить проблематично. При цьому останній опосередковано виявляв свої територіальні та династичні претензії й до Волині – *доменіальних володінь* Романовичів.

Друге повернення Ігоревичів у Середнє Подністрів'я відбулося влітку 1209 р. шляхом позбавлення влади Бенедикта Бора й установлення своєї влади на території площею близько 600 км². Проблему взаємовідносин з Ендре було розв'язано відправленням "...посла во Оугри ко королеви с дары"⁴, а також, очевидно, стратегічною й тактичною згодою на аналогічній до попереднього статусу залежності. По-іншому пояснити бездіяльність Арпадів у пріоритетному для династії зовнішньополітичному напрямі протягом найближчого року доволі важко.

Характер взаємовідносин досліджуваних суб'єктів міждинастичних стосунків виступає предметом вивчення в статті.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період від літа 1209 – до червня 1210 рр., тобто час другого "галицького правління" Ігоревичів, яке супроводжувалося поглибленням внутрішньополітичних протиріч із місцевою знаттю та міждинастичних проблем з угорським королем.

Нетривале володарювання намісника Арпадів у межах Галицької землі відзначалося потаними взаємовідносинами угорців із окремими боярами. Жорстке, а подекуди жорстоке ставлення трансильванського воєводи та його оточення до місцевого населення (судячи з літописної традиції) спричинило зменшення кількості прихильних до Бенедикта бояр, частина яких навіть на рубежі 1208–1209 рр. здійснила невдалу спробу передати місцевий престол черговому претенденту на престол Ростиславовичів – князеві Мстиславу Мстиславовичу Німому з Пересопниці⁵.

Інші східнослов'янські претенденти на "галицьку спадщину" – Романовичі й Ігоревичі теж не мали достатніх можливостей і ресурсів, щоб вигнати королівського ставленика з Галича. Малолітній Данило надалі перебував на території Угорщини (на наш погляд, у Естергомі – резиденції Арпадів та архієпископа, який коронував усіх наступних королів династії; або Секешфехерварі – місці коронування⁶), а його мати та молодший брат – у васально залежному від краківсько-сандомирського володаря Лешека Білого – невеликому Белзькому князівстві на Волині⁷. Що стосується колишніх галицького й звенігородського князів, то, відповідно, Володимир, після втечі з Галицької землі ще в середині 1207 р., перебував у Путивлі (столиці малого за розмірами князівства в межах Чернігівської землі)⁸, а Роман – в угорському ув'язненні, локалізація якого, за відсутністю джерел, на жаль, не відома.

Нагляд за полоненим, очевидно, був не достатньо пильним, оскільки десь на початку 1209 р. "Роман же оугече изъ Оугорь"⁹. Молодший Ігоревич, судячи із часу перебування в Угорщині (від осені 1208 – до початку 1209 рр.), дуже недовго залишався в статусі бранця. Не виключено, що король не мав на меті серйозно карати князя після того, як його депривали у володіння Арпадів. Цілком імовірно, що Ендре розраховував в особі Романа утримати повноцінного східнослов'янського васала, який би керував одним із комітатів (або іншою територіальною одиницею) королівства. Попередня практика в стосунках між обома правителями засвідчує певну тяглість протекції короля¹⁰.

⁴ Про певну недбалість у стеженні за в'язнями свідчить ситуація 1188 р., коли галицький князь Володимир Ярославович звернувся за допомогою до угорського короля Бели III, після чого той "...всади его на столпъ и с женою..." (див.: Ипатьевская летопись. – Стб. 661). Однак за достатньо короткий час перший зумів втекти та згодом повернути собі престол за підтримки німецького імператора Фрідріха I Барбаросси та краківсько-сандомирського володаря Казимира III Справедливого (див.: Майоров А.В. Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187–1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период) // Средневековая и новая Россия. Сборник научных статей к 60-летию профессора И.Я. Фроянова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1996. – С. 226–243; Font M. Szempontok III Béla halicsi hadjárataihoz kronológiájához // Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. – Acta Historica. – T. 84. – Szeged, 1987. – Old. 45–50).

Схожі випадки мали місце, наприклад, упродовж 1214–1218 рр. зі згадуваним уже галицьким боярином Володиславом Кормильчичем¹¹, Маладиком (після 1242 р.)¹², та в 1242–1264 рр. із колишнім галицьким князем (1235–1238 рр.) Ростиславом Михайловичем¹³, які переходили на службу до угорських монархів після втрати політичної влади у своїх землях, володіли значними земельними й людськими ресурсами на правах васалів короля. Цілком прогнозовано, що аналогічний статус очікував і малолітнього Данила Романовича.

Літописний же варіант утечі Романа, яким володіють дослідники, міг бути частково перебільшеним.

Напрямок утечі князя невідомий, однак, судячи з факту відновлення Ігоревичами боротьби за Галич у другій половині 1209 р., варто підтримати висновки М. Грушевського й О. Майорова про те, що він повернувся у свої вотчинні володіння в межах Чернігівської землі¹⁵, де, судячи з Іпатіївського літопису, нормалізував відносини з братом Володимиром¹⁶.

Правління угорського намісника в Галичі, оцінюючи літописні перипетії повернення Ігоревичів у Верхнє й Середнє Подністров'я, базувалося швидше за все не на чисельній військовій допомозі Арпадів, а на підтримці найвпливовішої й одночасно – найбільш відданої Ендре II місцевої знаті, міщан. Маючи таку протекцію, навіть за умов, коли Бенедикт “вѣ бо томитель бояромъ и гражаномъ и влоудъ творя и оускверняхоу жены же и черници и попадьи...”¹⁷, його влада була досить міцною. Серед відвертих прихильників Бора в джерелах згадується, наприклад, “Щепановичъ Илия”, але не виключеною, на наш погляд, залишається підтримка традиційних союзників угорського короля – бояр Філіпа, Юрія Вітановича, Судислава, Володислава Кормильчича та ін., які впродовж 1209–1210 рр. стали жертвами переслідувань нововстановлених у Галицькій землі чернігівських князів¹⁸.

Угорський контингент на території самого Галича, як ми вважаємо, в період від осені 1208 – до середини 1209 рр. був нечисленним. Про наявність у межах столиці серйозних військових підрозділів Ендре II, по-перше, немає жодних свідчень у руських літописах (єдиному для вивчення даного періоду типу джерел), а, по-друге, про відсутність значного іноземного війська засвідчує легкість, з якою другорядні чернігівські князі Володимир і Роман зуміли вигнати королівського намісника за межі Галицької землі: “они же пондоша ратью а Бенедикт вѣжа во Оугры”¹⁹.

Очевидно, Бор у своєму розпорядженні мав лише особисту охорону й, можливо, якийсь невеликий загін, які, на наш погляд, разом зі своїм воєначальником могли перебувати у використовуваній угорцями (згідно з останніми археологічними дослідженнями та висновками Б. П. Томенчука) фортифікації на території сучасного Старостинського замку (тепер – м. Галич Івано-Франківської обл.). Здійснювати відступ звідси було зручно як по Дністру (у кількохстах метрах на північний захід розташовувалася галицька пристань²⁰), так і сухопутними шляхами.

Таким чином, у першій половині 1209 р., отримавши інформацію про повернення ув'язненого Романа на Русь, “послаша Галичанѣ” (найбільш незадоволені правлінням угорського намісника) послів до путивльського князя Володимира та його братів, “глице... избави ны томителя сего Бенедикта”²¹. Обставини відправлення делегації, точний час і деталі переговорів, на жаль, невідомі, однак з упевненістю можна сказати, що прихильники Бора із числа бояр, він сам і його іноземне оточення нічого про це не знали. Інакше важко пояснити, чому Бенедикт належним чином не підготувався до нападу Ігоревичів.

Путивльський володар і його брати, як ми вважаємо, мали у своєму розпорядженні посередні за розмірами військові сили, оскільки їхній статус серед інших східнослов'янських правителів не дозволяв організувати більше, ніж було тоді можливо, дружини й

ополчення^{*}. Документи жодним словом не згадують про участь у поході близьких родичів князів, які в першій половині 1209 р. були вищі в соціальному й політичному статусі, управляли сусідніми землями та вже неодноразово прагнули закріпити власні сфери впливу в Галицькому князівстві в другій половині 1205–1206 рр.: Всеволод Чермний, Гліб, Ростислав і Мстислав Святославовичі та ін. У разі участі згаданих володарів у кампанії Ігоревичів, волинський літописець, вороже налаштований до чернігівської династії, на нашу думку, обов'язково б згадав про цей факт, підкресливши військово-політичну слабкість Володимира та його молодших братів, неспроможність самостійно повернути Галич. Тому всупереч міркуванням М.Грушевського, ми вважаємо, що в розпорядженні Ігоревичів (Володимира, Романа, Святослава, Ізяслава, Всеволода) на етапі організації й проведення походу могло бути не більше 2–2,5 тис. чоловік. Оскільки в поверненні князів були зацікавлені окремі боярські родини Галичини, можна припустити, що вони запропонували чернігово-сіверським правителям необхідну військову поміч.

Ураховуючи, що під час ініційованих Ендре II воєнних дій серпня – вересня 1210 р. найзначніших утрат угорському війську було завдано під Звенигородом²², можна припустити, що в першій половині 1209 р. саме більша частина місцевої автохтонної знаті була ініціатором повернення Ігоревичів у Верхнє й Середнє Подністров'я, а також поповнила загони князів місцевими загонами. Не виключено, що підтримку чернігівські володарі мали й серед перемишльського боярства, частина якого, за словами літописця, також лояльно ставилася до новоприбулих правителів²³.

Точний час вигнання Бенедикта, на жаль, установити важко. В історичній літературі з даного приводу існує кілька думок. Наприклад, І.Гарайда й Б.Влодарський наполягають, що це відбулося весною 1209 р.²⁴, О.Головко – у 1210 р.²⁵, М.Котляр і О.Майоров – у першій половині 1211 р.²⁶ тощо. Аналізуючи наявні джерельні повідомлення (актовий матеріал Угорського королівства, руські літописи тощо) й зіставляючи вищенаведені погляди вчених, ми схилиємося до першої точки зору, хоча й вважаємо, що Ігоревичі могли повернути Галич не швидше травня, а найбільш вірогідно, у червні – липні 1209 р.

Організація війська й сам похід не могли бути нетривалими, хоча б із того факту, що від Чернігівської землі до Галицької понад 700 км. Пересування здебільшого піших полків (тільки князівська верхівка й дружинники мали коней) у складній географічній місцевості, позбавленій достатньо якісних шляхів, не могло бути простим і швидким. Крім того, логічно аналізуючи політичну карту Південно-Західної Русі початку XIII ст., доводиться констатувати, що "рать" Ігоревичів спершу повинна була рухатися через володіння ворожого на той час київського князя Рюрика Ростиславовича (1207–1210 рр.), а згодом – через роздроблену Волинь або Болохівську землю. У всіх перерахованих вище територіях вихідців із династії Ольговичів теж сприймали зазвичай негативно^{*}. Крім того, ранньою весною (березень – перша половина квітня) існуючі шляхи, позбавляючись снігового покриву, перетворювалися на багно, що додатково ускладнювало пересування ними.

Повернення Ігоревичів до влади в Галицькій землі супроводжувалося тимчасовою нормалізацією відносин із боярством та Ендре II. Те, що влітку 1209 р. "...седе же Володимиръ в Галичѣ а Романъ во Звенигородѣ а Стославъ в Перемышли а сноу своему да Терекволь Изяславоу...",²⁷ свідчить про певну недовготривалу прихильність до них частини місцевої знаті. Контрольована чернігівськими князями територія тепер обіймала понад 650 км², включаючи особливо економічно прибуткову середню течію

^{*} Термін "рать", згаданий в Іпатівському літописі, настановує на думку про те, що Володимир і його брати могли організувати проти Бенедикта не тільки власні дружини, але й ополчення.

^{*} Зокрема, у 1210 р. під час організації Ендре II походу проти Ігоревичів у ньому зі східнослов'янського боку участь узяли "...вон оу Белза... и оу Пересопнищи, приде Мьстиславъ Нѣмый со многими вон. Оулександръ с вратомъ оу Володимеря со многими вонми Инъгваръ же посла сна своего из Лоучька из Дороговѣжа со многими вон и Шюмьска" (див.: Ипатьевская летопись. – Стб. 725).

Дністра²⁸. Помітними впливи нової династії в короткий період подальшого правління, як переконливо свідчить Іпатіївський літопис, були в Перемишлі та Звенигороді²⁹. Однак указані династичні зміни пройшли не без відома та згоди Арпадів. Синхронно зі встановленням своєї влади у Галичі Володимир "...Всеволода сна своего посла во Оугры ко королеви с дары"³⁰.

За відсутності прямих джерельних свідчень важко з'ясувати, якою була реакція Ендре. Не виключено, що Арпади, зайняті врегулюванням непростих відносин із II Болгарським царством³¹, об'єктивно в найближчий час не могли виправити ситуації на свою користь. Саме тому, згідно з нашим припущенням, під час зустрічі з посольством Всеволода Володимировича король погодився з фактом відновлення в Галичині Ігоревичів, але за умов збереження за ними певної підлеглості, як це було в 1207 р. із князем Романом. Саме згадані автором джерела "дары", на нашу думку, виступали підтвердженням про відновлення такого особистісного статусу нових володарів Галицької землі щодо угорського короля. Підтвердженням вірності вищенаведеної версії є літописні свідчення про політичні заходи Ігоревичів 1209–1210 рр.

Східнослов'янські князі своє майже річне перебування у Верхньому й Середньому Подністров'ї провели, вирішуючи такі два найважливіші завдання, тісно пов'язані між собою, як:

- 1) фізична ліквідація опозиції з боку боярства, окремі представники якого залишилися зацікавленими в угорському підпорядкуванні та союзності;
- 2) ослаблення або й повна ліквідація залежності від Ендре II.

Проблема переслідування й убивства нововстановленими монархами великої кількості галицької знаті не раз була в центрі уваги істориків XIX – початку XXI ст.³². На розгляді вказаного питання немає сенсу зупинятися детально, проте все ж не до кінця зрозумілими залишаються кілька аспектів досліджуваних подій. Насамперед узагалі невідомими є регіональні особливості "репресивних" заходів Ігоревичів у межах контрольованих ними територій (Галицької, Перемишльської, Звенигородської й Тереховлянської земель). Деталізації потребує також специфіка (хід, темпи) проведення князями переслідувань, склад учасників каральних акцій тощо.

Руська наративна спадщина переконливо свідчить, що Ігоревичі "Съвѣтъ же створиша... на бояре Галичкыя да изъбють и... имѣння... разграбша, и дщери... даша за рабы, а оучьствини... владеша нини пришедци"³³. Автор не вцілілого на сьогодні літопису, однак відомого на початку XIX ст. і включеного до переліку джерел, що стосувались історії Угорського королівства (Annal. Russici), зазначав, що Роман Ігоревич "...із братом князем знищили усю родину [бояр. – М.В.]"³⁴. Серед загиблих або таких, що постраждали від заходів нових володарів Галицької землі, фігурують "Юрьн Витановичъ, Илья Щепановичъ, Володислав Кормилчичъ, Соудиславъ, Филипъ, нини величии бояре". При аналізі джерел стає зрозумілим, що більшість зі згаданих у документі імен періодично з'являються в політичних подіях саме Галича, а не Звенигорода, Перемишля, Тереховлі чи інших міських центрів Подністров'я. Основні економічні ресурси та військово-політичний і адміністративний вплив згаданих представників місцевого нобілітету зосереджувалися в межах столиці.

* Зокрема, прихід у 1213 р. до влади в Галичі Володислава Кормильчича (див.: Іпатьевская летопись. – Стб. 729) засвідчує його майнову та цивільну привалежність саме до вказаного центру, а не якогось іншого. Тільки в 1221 р. із волі галицького князя Мстислава Удатного боярин Судислав отримав у своє користування Звенигород (див.: Іпатьевская летопись. – Стб. 728). Під 1230 р. фігурує повідомлення про захоплення в околицях Галича складу зброї та провіанту, який належав згаданому бояринові (див.: Іпатьевская летопись. – Стб. 758). Згідно з археологічними дослідженнями Б.Томенчука дане місце розташовувалося в межах сучасного Старостинського замку (див.: Томенчук Б.П. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. – С. 201). Аналогічні спостереження можна зробити й щодо осіб Юрія Щепановича та ін.

Однак, оцінюючи перипетії угорської військової кампанії в Галичину, відомо, що деякі представники перемишльської знаті також постраждали від Ігоревичів³⁵. На думку А.Петрика, згадане прикордонне місто на початку XIII ст. могло знаходитись у підпорядкуванні Володислава Кормильчича³⁶, чим, на думку дослідника, й пояснюється особлива увага до нього з боку князів. Звістки про приналежність Романа Ігоревича до страт боярських родин, наведені як у пізньосередньовічних східнослов'янських літописах, так і на сторінках деяких зарубіжних документів³⁷. Обставини ж повішення самого князя у вересні 1210 р.³⁸ дозволяють зробити припущення про те, що звенигородське боярство також повинне було зазнати певних каральних санкцій з боку нових правителів.

Таким чином, географія описуваних репресивних заходів ново-встановлених монархів сягала усіх (або майже всіх) отриманих у володіння земель. Поряд із тим чи не найбільш загадковим фрагментом даної частини дослідження залишається питання про русійні сили подібних акцій. В історичній літературі із цього приводу було висловлено кілька припущень. О.Майоров у ряді своїх робіт, посилаючись на Іпатіївський літопис, вважав, що Ігоревичі в стратах і переслідуваннях боярства використовували "...чимало "пришельців", своїх "служителів" і "приятелів"³⁹. М.Котляр учасників каральних заходів називає "незаконними вихідцями з Чернігово-Сіверської землі"⁴⁰, а А.Петрик, натомість, переконаний у тому, що "...Ігоревичі приводять із собою значну частину чернігівських та сіверських бояр"⁴¹.

Проте запропоновані погляди, вважаємо, все ж не дають чіткої відповіді на важливе питання – яким чином другорядні за значенням і статусом серед східнослов'янських володарів князі Чернігівської землі, маючи у своєму розпорядженні досить посередні людські і матеріальні ресурси, протягом року (літо 1209 – весна 1210 рр.), регламентувавши стосунки з Арпадами, зуміли залякати галицький нобілітет, стративши значну його частину? При цьому слід урахувувати той факт, що місцева знать, окрім помітного адміністративного й економічного впливу, володіла, як нами вже зазначалося, складами зброї, військовими силами, готовими виступити на захист своїх чільників⁴².

Існуючі в нашому розпорядженні документи дозволяють припустити, що Ігоревичі під час каральних акцій проти боярства використовували, як мінімум, три категорії помічників:

- 1) деяких представників прихильної до себе місцевої знаті, що неохоче приймали угорський сюзеренітет ("Звенигородьци", наприклад);
- 2) нижчі верстви населення, які перебували в статусі підлеглих щодо проугорськи налаштованого боярства (літописні "рабы");
- 3) вихідців із Чернігівської землі, або ж інших – невідомих нам земель (літописні "пришелци")⁴³, які з'явилися у Галичині зі східнослов'янськими князями в часі походу проти Бенедикта в травні – червні 1209 р., або, як ми вважаємо, могли сюди потрапити впродовж липня – вересня 1209 р.

Аналізуючи обставини та характер участі вказаних "пришельців" у знищенні частини галицького боярства та, водночас, приблизно підраховуючи кількість організованої влітку 1210 р. угорської військової допомоги боярам-утікачам⁴⁴, ми думаємо, що більша частина

* Кампанія літа – осені 1210 р. була наймасштабнішою з усіх попередніх (1205–1208 рр.). У ній узяло участь 8 великих воєначальників Арпадів, з яких четверо в різний час, іноді кілька разів, обіймали другу за значенням посаду в країні – королівського палатина (Пот, Мор, Міка й Банк) (див.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Hungaricae, 1837. – Т. 7. – V. 4. – S. 281). Літописний "Петръ Туроувичъ" у списку королівських воєначальників розташований одразу ж після Пота. Фігурування даної особи серед комесів судової курії Арпадів (Petrus, filius Turoy, Comes Iudices Curiae, 1198) дозволяє зробити висновок про його високий соціальний статус у межах володінь Арпадів (див.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. – Т. 7. – V. 4. – S. 283; Zsoldos A. Az Árpádok és allatvalóik (Magyarország története 1301-ig). – Debrecen:

учасників каральних акцій появилася у Верхньому й Середньому Подністров'ї вже після приходу до влади Ігоревичів і нормалізації стосунків з Ендре II, тобто в другій половині 1209 р.

Темпи ліквідації опозиційних бояр не були стрімкими. Оскільки Ігоревичі протягом якогось (очевидно, незначного) часу, як ми вважаємо, чекали на прибуття підтримки, стосунки з боярами в липні – вересні 1209 р. мали бути відносно нормальними. Усунення від влади та впливів у Галицькій землі деяких представників місцевої знаті відбувалося поступово. Про це прямо свідчить Патріарший або Никонівський літопис, створений, як вважає О.Шахматов, у кінці XV ст. на підставі використання невіцлілих на сьогодні творів руського літописання XIII–XIV ст.⁴⁴. У ньому зафіксована думка про те, що “Галичане возненавидѣша своего господина князя Романа Игоревичя и братія его, и начаша о нем зло мыслити, како бы его ѹморити, и хотѣша землиемъ ѹморити, и не случися имъ; и хотѣша инако ловъ на него поставити, и тако не случися имъ”⁴⁵. Не довіряти даному документу немає сенсу, оскільки редакторів джерела кінця XV – початку XVI ст., які творили в часи правління московських государів Івана III та Василя III, не можна назвати зацікавленими особами в суб’єктивному відображенні чи свідомому викривленні подій кількасотлітньої давнини. Частково видозміненими дані наведеного джерела представлені в роботі В.Татищева. Історик відзначив, що “Роман і Володимир, непорядно живучи, багатьох жінок і дівиць гвалтуючи і знущаючи, багатьох знатних звинувативши, будинки їхні пограбували і невинно деяких знатних стратили, а про управління, суд не дбали”, викликаючи тим самим серед галицької знаті бажання “зіллям таємно заморити” князів⁴⁶.

З цієї причини ми вважаємо, що Ігоревичі, при винищенні в Галичині найбільш відданих угорському королеві осіб, не чинили масових і одночасно масштабних каральних акцій. Некоректно також говорити й про якийсь один чи кілька днів, у які було проведено вказані страти, про що неодноразово натякали історики⁴⁷. У часі “репресивні” заходи князів, на нашу думку, були розтягнуті на місяці та, як ми вважаємо, могли тривати від осені (жовтень – листопад) 1209 – до весни 1210 рр. Планування боярами отруєння (“земліемъ ѹморити”) чи засідок на Романа (“ловъ на него поставити”) та його родичів вимагало певної підготовки. Аналогічною ситуація була в 1230–1231 рр., коли Галич, усупереч намірам частини знаті, перейшов на короткий час до рук Данила Романовича. За кілька місяців свого правління князь, як мінімум, двічі міг загинути в результаті спроб замаху на його життя⁴⁸.

Таким чином, на етапі повернення до Галицької землі представників династії Ольговичів (1209–1210 рр.) взаємовідносини Володимира, Романа та їхніх молодших братів із королем Ендре II зазнали певних змін.

По-перше, усунення східнослов’янськими князями від влади в Галичі королівського воєводи Бенедикта суперечило східнослов’янській зовнішній політиці Арпадів, загрожуючи черговим конфліктом між обома сторонами, що, в першу чергу, було не вигідно нововстановленим галицьким правителям з їхніми дуже незначними людськими й матеріальними ресурсами.

Csokorai kiádó, 1997. – Old. 124). Натомість згаданий у джерелі “Мароцель” у межах Угорського королівства впродовж 1207 та 1211 рр. обіймав посаду Comes Iudices Curiae (Marcellus C. Cur.), а в 1208–1211 рр. – комеса Бачки (Marcello Bacsiensi), розташованої на кордоні із Сербією (див.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. – Т. 7. – V. 4. – S. 80). В.Татищев указував, що Ендре відправив до Верхнього й Середнього Подністров’я 4 тис. чоловік (див.: Татищев В.Н. История Российская: В 3 т. – М.: Изд-во АСТ, 2003. – Т. 2. – С. 481). Такі дані переконують, що король підозрював, що угорцям доведеться зустрітися в Галичині з численними силами супротивника, й не виключено, що відповідну інформацію на цю тему йому могли надати бояри Володислав, Судислав і Філіп (див.: Ипатьевская летопись. – Стб. 724). З цієї причини він відправив найдосвідченіших воєначальників.

По-друге, посольство Всеволода Володимировича в Угорщину влітку 1209 р. мало на меті загладити можливі протиріччя. Цілком імовірним, на нашу думку, наслідком указаної поїздки було продовження васально-сюзеренних відносин між Ендре й Ігоревичами (можливо, тільки деякими з них – Романом, наприклад). Збоку князів такий захід був виключно стратегічною дипломатичною місією, покликаною забезпечити отриману щойно територію від можливого нападу угорського війська.

Запропоновану версію опосередковано підтверджує один з актів короля, який відтворює події 1210 р., хоч і датований 1250 р. У ньому прямо вказується, що похід відбувався “contra Romanum ducem Ruthenorum”⁴⁹ (“проти Романа князя Русі”), а отже, згаданий у джерелі володар мав певні зобов’язання перед Арпадами.

По-третє, східнослов’янські володарі внаслідок нормалізації взаємин з угорським монархом і в результаті отримання необхідної допомоги приступили до фізичного усунення супротивників із числа галицького боярства, лояльно налаштованого до Ендре, визнаючи сюзеренітет останнього. Подібні заходи повинні були ослабити, а то й ліквідувати залежність князів як від місцевої знаті, так і від угорського монарха. Страти проходили з певною періодичністю впродовж осені 1209 – весни 1210 рр., іноді викликаючи серед бояр бажання отруїти або вбити Ігоревичів.

По-четверте, внаслідок значних за географією й кількістю учасників каральних заходів чимало бояр було вбито, а їхнє майно конфісковане й віддане в управління прибічникам Ігоревичів, як правило, тим, хто був причетний до страт. Окремим представникам галицької знаті вдалось уникнути покарання й у першій половині 1210 р. утекти до Угорщини. Переговори з королем переконали останнього в доцільності організації та проведення масштабної кампанії, результатом якої мало б стати усунення нововстановлених галицьких правителів від влади.

1. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т. 3. – V. 1. – S. 31; Codex diplomaticus patrius. Hazai okmánytár. In 7 t. / Studio et opera A. Ipolyi, E. Nagy, D. Véghely. – Budapestini: Typis Alexandri Kocsi, 1876. – Т. 6. – S. 6.
2. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – СПб.: Типография М.А.Александрова, 1908. – Т. 2. – Стб. 718.
3. Там само. – Стб. 722.
4. Там само. – Стб. 723.
5. Там само. – Стб. 722.
6. Zsoldos A. A király úr színe előtt // História / Szer. F. Glatz. – 2002. – № 9–10. – Old. 11–12.
7. Ипатьевская летопись. – Стб. 724.
8. Там само. – Стб. 721.
9. Там само. – Стб. 722.
10. Historia Regum Hungariae cum notis praeviis. – Budae, 1801. – S. 198.
11. Ипатьевская летопись. – Стб. 731; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. – Т. 3. – V. 1. – S. 257; Monumenta Ecclesiae Strigoniensis: In 2 t. / Ordine chron. dispositis, dissertationibus et notis illustravit F. Knauz. – Strigonii: Typis descripsit Aegydius Norák, 1874. – Т. 1. (ab a. 979 ad a. 1273). – S. 218, 287.
12. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т. 4. – V. 3. – S. 59.
13. Палаузов С.Н. Ростислав Михайлович русский удельный князь на Дунаѣ въ XIII веке. – СПб., 1851. – 58 с.; Werthner M. Boris und Rostislav. Beitrag zur Geschichte der russisch-polnisch-ungarischen Beziehungen. – Berlin, 1889. – 54 s.
14. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М.Ф.Котляра. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 197; Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – С. 175.
15. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 10 т., 11 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 3. – С. 25; Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / Под ред. И.Я. Фроянова. – СПб.: Университетская книга, 2001. – С. 386.

16. Ипатьевская летопись. – Стб. 722–723.
17. Там само. – Стб. 722.
18. Там само. – Стб. 723–724.
19. Там само. – Стб. 723.
20. Томенчук Б.П. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – С. 201.
21. Ипатьевская летопись. – Стб. 723–724.
22. Там само. – Стб. 725.
23. Там само. – Стб. 724.
24. Гарайда И. Галицька політика угорських королів Бейлы III-го и Андрія II-го // Зоря. – 1943. – № 1–4. – С. 140; Włodarski B. Polska i Rus (1194–1340). – Warszawa: PWN, 1966. – S. 42.
25. Головка О.Б. Боярська “фронда” в Галичі // Пам’ять століть. – 2002. – № 5. – С. 57; Головка О.Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – К.: Стило, 2006. – С. 59.
26. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. – С. 175; Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. – С. 385.
27. Ипатьевская летопись. – Стб. 723.
28. Rhode G. Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung: In 2 bd. – Böhlau-Verlag-Köln-Graz: Boss-Druck, Kieve, 1955. – Bd. 1 (Im Mittelalter bis zum Jahre 1401). – Karte. 2.
29. Ипатьевская летопись. – Стб. 724–725.
30. Там само. – Стб. 723.
31. Kristó Gy. Az Árpád-kor háborúi. – Budapest: Akademiai kiadó, 1986. – Old. 102.
32. Андрияшев А.М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – К.: Б. в., 1887. – С. 57; Бузескуль Вл. Князь Торопецкій Мстислав Мстиславич // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1869. – Ч. 3. – С. 192; Гарайда И. Указ. сочинение. – С. 141; Головка О.Б. Корона Данила Галицького. – С. 271; Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 27; Коломієць І.Г. Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI–XIII ст. ст. // Наукові записки УжДУ. Історично-філологічна серія. – Ужгород, 1949. – Т. 2. – С. 11; Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття // Записки НТШ. – Львів, 1899. – Т. 31–32. – С. 11; Костомаров М.І. Історія України в життєписах її визначніших діячів. – Львів, 1917. – С. 133; Котляр М. Данило Галицький. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2001. – С. 21; Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII–XIII ст. // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 4; Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. – С. 389–390; Майоров А.В. Основные тенденции политического развития городских общин Юго-Западной Руси в начале XIII в. // Русский сборник. Сборник научных трудов, посвященный 25-летию исторического факультета Брянского государственного университета им. акад. И.Г.Петровского / Отв. ред. Е.А.Шинаков. – Брянск, 2002. – С. 42; Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М.: Наука, 1968. – С. 244; Пашуто В.Т. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII век). – М.: Политиздат, 1956. – С. 193; Петрик А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2005. – Вип. 9. – С. 184; Томашівський С. Історія України: старинні і середні віки. – Мюнхен: Вид-во Українського університету, 1948. – С. 86; Шараневич И. Історія Галицко-Володимирской Руси оть най-давніших времен до року 1453. – Львов: Накладом автора, 1863. – С. 71; Font M. Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. – Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2005 – Old. 46, etc.
33. Ипатьевская летопись. – Стб. 724.
34. Historia Regum Hungariae cum notiis praeviis. – S. 198.
35. Ипатьевская летопись. – Стб. 724.
36. Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Вип. 6. – С. 111; Петрик А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави. – С. 184.
37. Воскресенская летопись // ПСРЛ. – М., 2001. – Т. 7. – С. 117; Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью / С прил. извлечений из монографии Б.М.Клосса “Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков” // ПСРЛ. – М.: Языки русской культуры, 2000. – Т. 9. – С. 63; Historia Regum Hungariae cum notiis praeviis. – S. 198; Regesta rerum stirpis Arpadianae critico-diplomatica: In 3 t. / Ed. I.Szentpétery. – Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1923. – T. 1 (1001–1270). – S. 277–278.

38. Ипатьевская летопись. – Стб. 727.
39. Майоров А.В. Галицко-Волинская Русь. – С. 386; Майоров А.В. О некоторых психологических закономерностях традиционного сознания в Древней Руси (боярин Володислав Кормильчич, князя Игоревичи и городская община Перемышля в коллизиях начала XIII в.) // Историческая психология и ментальность. Эпохи. Социумы. Этности. Люди / Ред. колл. Л.М.Шипилина и др. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского государственного университета, 1999. – С. 191–193.
40. Котляр М. Данило Галицький. – С. 22.
41. Петрик А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави. – С. 184.
42. Ипатьевская летопись. – Стб. 730, 758.
43. Там само. – Стб. 724–726.
44. Шахматов А.А. Разыскания о русских летописях. – М.: Академический Проект; Жуковский: Кучково поле, 2001. – С. 758.
45. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – С. 63.
46. Татищев В.Н. Указ. сочинение. – С. 481.
47. Петрик А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави. – С. 184; Томашівський С. Вказ. праця. – С. 86.
48. Ипатьевская летопись. – Стб. 762–763.
49. Regesta rerum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. – S. 277–278.

Myroslav Voloschuk (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**King Endre II – Igor's Princes of Galychyna (Chernigov):
Problems of Mutual Relations (1208–1209)**

In the article the features of the historical development of Galychyna of the end of the XII – the first half of the XIII century are exposed. In the center of the author's attention there is a period of the second "Galician rule" of the princes from the dynasty of Igorevichies (1209–1210), which caused the strengthening of home political contradictions with the local nobility and interdynastic problems with the Hungarian monarch Endre II.

Key words: *Igorevichies, the king Endre II, Galychyna, home political contradictions, interdynastic relations.*

- Марта Фонт (м. Печ, Угорщина)
Характер влади Великого Князя Київського..... 74
Márta Font (Pech, Hungary)
The Nature of the Authority of the Kievan (Grand) Prince
- Мирослав Волощук (м. Івано-Франківськ, Україна)
Король Ендре II – князі Ігоревичі галицькі (чернігівські): проблеми взаємовідносин
(1208–1209 рр.)..... 84
Myroslav Voloschuk (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
King Endre II – Igor's Princes of Galychyna (Chernigov): Problems of Mutual Relations
(1208–1209)
- Олександр Майоров (м. Санкт-Петербург, Російська Федерація)
О “конституционном проекте” галицко-волинского князя Романа Мстиславича.
К изучению оригинальных известий “Истории Российской” В.Н.Татищева..... 94
Aleksandr Majorov (Saint Petersburg, Russian Federation)
About Constitutional Project of Galych-Volyn Prince Roman Mstyslavovych. To
Learning of the Original Datas of “Russian History” by V. N. Tatyshchev
- Степан Макарчук (м. Львів, Україна)
Національні здобутки й втрати поляків та українців за наслідками депортації в
1944–1947 рр..... 104
Stepan Makarchuk (Lviv, Ukraine)
National Achievements and Looses of the Poles and the Ukrainians According to the
Results of Their Migration in 1944–1947
- Ігор Любчик (м. Івано-Франківськ, Україна)
Польська політика на Лемківщині в 30-х рр. XX ст..... 114
Igor Liubchuk (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
Polish Politics in Lemkivshchyna in the 30-s of the XXth century
- Іван Монолатій (м. Івано-Франківськ, Україна)
Галицька й буковинська ідентичності за імперської доби: феномени, характе-
ристики, етнічний простір..... 119
Ivan Monolatiy (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
Galychyna and Bukovyna Regional Identities in Imperial Time: Phenomena, Characte-
ristics, Ethnic Space
- Петро Костючок (м. Івано-Франківськ, Україна)
Етнополітична консолідація гуцулів у кінці 1930-х рр..... 127
Petro Kostyuchok (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
The Ethno-Political Consolidation of the Hutsuls in the End of the 1930^s

САКРАЛЬНЕ В ЖИТТІ ЕТНОСУ THE SACRAMENTALITY IN THE LIFE OF THE ETHNOS

- Микола Кузутяк (м. Івано-Франківськ, Україна)
Скельні святилища Покутсько-Буковинських Карпат..... 134
Mykola Kugutyak (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
Rocky Temples of the Carpathians of Pokutya and Bukovyna